

Spis treści

Przedmowa do polskiego wydania	15
Przedmowa	21
Uwagi od redakcji	23
Wykład 1 – Edukacja jako wsparcie życia	33
<p>Londyn to pierwsze miejsce, w którym dr Montessori wznawia pełny kurs szkoleniowy po II wojnie światowej. Potworności i męki tej wojny wciąż są bardzo świeże, a Montessori jeszcze usilniej niż wcześniej przekonuje, że to u dzieci ludzkość powinna szukać pomocy w zmienianiu świata. Musimy przestawić swoje umysły i swoje serca. Plan edukacji może pomóc człowiekowi osiągnąć wielkość.</p>	
Wykład 2 – Pedagogika naukowa	40
<p>Montessori wyjaśnia, jak wykorzystać naukę w celu przeobrażania, wzbogacania i rozwijania osobowości. Odkrycie okresów wrażliwości. Edukator powinien podążać za objawieniami dziecka, jego ukrytymi energiami.</p>	
Wykład 3 – Edukacja oparta na psychologii	47
<p>Znaczenie odkrycia przejawów życia psychicznego u małych dzieci. Pokazały one, że rozwój umysłu dokonuje się przez ruchy dłoni. Okresy wrażliwości w życiu psychicznym człowieka. Najważniejszym okresem jest początek życia. Studiowanie dziecka jest ważne, ponieważ może przynieść większą dojrzałość całej ludzkości.</p>	
Wykład 4 – Płaszczyzny rozwojowe	58
<p>Płaszczyzny rozwojowe: 0–6, 6–12, 12–18 lat. Życie rozwija się w zgodzie z naturalnymi prawami. Charakterystyka okresów rozwoju, która pokazuje, że rozwój nie przebiega linearnie. Jednym z fałszywych założeń tradycyjnej edukacji jest ignorowanie energii natury.</p>	
Wykład 5 – Dziedziczność a proces tworzenia	66
<p>Najważniejszym okresem ludzkiego życia są pierwsze dwa lata, w których psychika się tworzy, a nie rozwija. Zwierzęta są ograniczone do swoich cech dziedzicznych; człowiek może zrobić wszystko. Małe dziecko chłonie informacje ze swojego otoczenia i jest w stanie skonstruować umysł człowieka. Jest prokreatorem. Funkcja zmysłów zapachu, smaku i dotyku.</p>	
Wykład 6 – Psychologia nieświadomości	75
<p>Opis proporcji fizycznych dziecka i znaczenia ludzkiego mózgu. Montessori zwraca uwagę na moc oczu dziecka w kontekście kształtowania się jego świadomości.</p>	

Dziecko przechodzi kolejne kroki od nieświadomości do podświadomości i w drodze stopniowego rozwoju osiąga etap pełnej świadomości. Dziecko musi być częścią wszystkich środowisk i słyszeć język najczęściej jak to możliwe.

Wykład 7 – Edukacja od urodzenia 84

Świadomość budowana jest w jednostce. Rozwój mowy wymaga nienagannego słuchu. Małe dziecko jest głęboko poruszone dźwiękiem ludzkiego głosu. Wprawdzie bardzo małe dziecko „nie ma” języka, ale jego wrażliwość jest już wykształcona; chłonie ją z otoczenia bez nauczyciela. Dziecko w swojej nieświadomości ma umiejętność, której my jako ludzie świadomi nie mamy. Chłonny umysł dziecka potrzebuje życia i otoczenia.

Wykład 8 – Rozwój języka 94

Mowa czynna i mowa bierna to dwie odrębne umiejętności; najpierw rozwija się mowa bierna. Odróżniamy ukrytą i złożoną fazę przygotowania (faza podświadoma) od fazy przejawów zewnętrznych (faza świadoma). Rozwój języka nie zachodzi stopniowo, tylko skokowo. Po roku „studiów” i wysiłku dziecko wypowiada pierwsze intencjonalne słowo; później zaczyna rozumieć różne rodzaje słów.

Wykład 9 – W harmonii z naturą 104

Po ukończeniu drugiego roku życia pewne wewnętrzne zainteresowanie językiem zostaje zaspokojone, a uwaga dziecka przenosi się na środowisko. Na tym etapie dziecko potrzebuje pomocy w środowisku i zachęty.

Wykład 10 – Uwalnianie inteligencji 111

Opis pomocy sensorycznych, które pomagają dziecku czerpać czytelne wrażenia ze środowiska. Dzięki wprowadzeniu skrajności i gradacji cechy doskonalona jest zarówno zdolność obserwacji, jak i inteligencja, np. jeśli gradacja jest miarowa, rośnie jasność percepcji. Izolacja zmysłu.

Wykład 11 – Rozwój społeczny i adaptacja 124

Edukacja intelektualna dotyczy rozwoju intelektu. Edukacja moralna i społeczna dotyczą aktywnego życia społeczeństwa. Dziecko od urodzenia musi być przygotowywane do życia społecznego w swoim środowisku. Adaptacja a zachowanie. Zwierzęta mają dziedziczną zdolność adaptacji; człowiek sam musi ją skonstruować. Ciało zwierzęcia stanowi narzędzie jego funkcji psychicznych. Funkcja powstaje jako pierwsza; ciało służy funkcji. Podczas pierwszych dwóch lat życia dziecko musi skonstruować mechanizm adaptacji do swojej grupy.

Wykład 12 – Człowiek i supernatura 132

Związek człowieka ze środowiskiem i jego adaptacja do środowiska. Kosmiczne zadania. Adaptacja do środowiska stanowi podstawową konieczność. Każde zwierzę jest podmiotem działającym na rzecz harmonijnego współistnienia wszystkich elementów środowiska. Istoty żywe nie dbają wyłącznie o siebie. W naturze

istnieje pewien porządek, w którym wszystko jest ze sobą powiązane. Dwie strony życia: świadoma i nieświadoma. To samo dotyczy ludzkości. Człowiek przygotowuje własną adaptację do środowiska i musi ulepszać środowisko, szczególnie przez pracę rąk.

Wykład 13 – Studium człowieka 140

Możemy pomóc człowiekowi, jedynie pomagając dziecku lepiej przystosować się do przyszłości cywilizacji. Żeby pomóc człowiekowi stworzyć społeczeństwo, niezbędne są pewne instynkty, takie jak pierwotny instynkt przemieszczania się, a równocześnie tendencja do pozostawania w tym samym miejscu. Inne aspekty to m.in. język i praca rąk, radość i zamiłowanie do muzyki, religia, miłość do własnego kraju i zasady moralne. Grupa wytwarza szczególny charakter. Adaptacja dokonuje się nie tylko w sferze geograficznej, lecz także w sferze psychicznej. Musimy zobaczyć w dzieciach środki do zmieniania całej ludzkości.

Wykład 14 – Psychologia noworodka 150

To aktywność dziecka buduje umysł człowieka. Dziecko jest zarodkiem duchowym. Noworodek musi podjąć ogromny wysiłek, żeby przystosować się do świata zewnętrznego. Edukacja od urodzenia wymaga zarówno fizycznej, jak i psychicznej „higieny”. Zadaniem człowieka jest wyniesienie wszystkiego, co znajduje się w przyrodzie, na wyższy poziom. Montessori obala argumenty psychoanalityków, że przerażające doświadczenie narodzin (tak zwany „szok porodowy”) jest przyczyną pewnych anomalii. Normalne dzieci zdobywają niezależność w kolejnych obszarach. Niezależność jest zjawiskiem rozwoju. Pierwsze zdobycze dotyczą sfery fizycznej: to żeby, umiejętność chodzenia, język.

Wykład 15 – Dotyk 158

Musimy zapewnić dzieciom nie tylko opiekę fizyczną, lecz także duchową. Spontanicznie wyrażana czułość wspiera rozwój dziecka. Małe dzieci pragną pożywienia zarówno dla ciała, jak i dla umysłu.

Wykład 16 – Spontaniczna aktywność 165

Małe dzieci mogą być bardzo rozwinięte. Zdobywają niezależność przy pomocy mniej lub bardziej wyćwiczonych dłoni. Lubią nosić ciężkie przedmioty i robić trudne rzeczy – mają wewnętrzny popęd do maksymalnego wysiłku. Dzieci mają tendencję do naśladownictwa (żeby przystosować się do tego świata), ale najpierw musi nastąpić faza przygotowania. Istnieje cykl aktywności, który przynosi koordynację ruchów. Dziecko liczy na to, że świat je przyjmie i da mu to, czego potrzebuje, żeby być szczęśliwe i mieć dobry charakter; pragnie odpowiedniego środowiska i odpowiedniego traktowania psychicznego.

Wykład 17 – Energia tworzenia 173

Naturalne życiowe impulsy zmuszają początkowo bierne ciało dziecka do aktywności. Najpierw dziecko porusza głową, później ramionami, następnie dłońmi.

Musi robić dokładnie tyle, ile jest w stanie w danym momencie, a my musimy dawać mu do tego inteligentne wsparcie. Musimy dokonać rozróżnienia między wolą świadomej osobowości a wolą natury, która istnieje przed świadomą wolą. Mózg jest organem równowagi. Narzędzia aktywności wspomagają rozwój intelektu. Człowiek musi pracować, żeby się rozwijać. Musimy zapewnić dziecku właściwe warunki, a później zachęcać je i pomagać mu w razie potrzeby.

Wykład 18 – Edukacja do niezależności 181

Po okresie intensywnej aktywności przychodzi okres odpoczynku. W ciągu pierwszych sześciu miesięcy drugiego roku życia następuje wiele cykli aktywności w przygotowaniu do dalszych ruchów. Dziecko lubi chodzić; dorosły musi chodzić razem z nim, a nie na odwrót. Pozwólcie dziecku chodzić i zauważcie, w jaki sposób chodzi: chodząc, poznaje otoczenie.

Wykład 19 – Najważniejszy wiek 188

Funkcje rozwijają się normalnie dzięki aktywności w środowisku. Jeśli zabraknie pożywienia fizycznego lub psychicznego, dochodzi do stłumienia. Możemy wyobrazić sobie dziecko jako sylwetkę, wokół której narysowany jest kontur przyszłego człowieka. Odchylenia wynikają ze wstrząsów i zranień. Jedynym lekarstwem jest zapewnienie uporządkowanej aktywności i doświadczeń w środowisku. Błędy z pierwszych lat można skorygować w okresie od 3. do 6. roku życia.

Wykład 20 – Rozwiązanie problemu społecznego 197

Od urodzenia do 3. roku życia dziecko tworzy człowieka, a później rusza w świat i zapomina wczesne doświadczenia. Trzylatki potrzebują towarzystwa innych dzieci. W tym wieku naśladują starszych kolegów. Między 3. a 6. rokiem życia wady się utrwala. Każda ze zdobyczy jest rozwijana i doskonalona, np. chłonięcie języka. Nauczyciele muszą zwracać uwagę na to, żeby prawidłowo posługiwać się językiem. Zrozumienie nie jest koncepcją abstrakcyjną; musi rozwijać się w okresach kształtowania się człowieka. Zrozumienie, braterstwo itp. pojawiają się wcześniej, od urodzenia do 3. roku życia; braki w tym zakresie można skorygować u dzieci w wieku od trzech do sześciu lat, ale nie u dorosłych.

Wykład 21 – Praca i zabawa 204

Powszechnie uważa się, że dzieci w wieku od 3. do 6. lat bawią się i kształtują swój charakter przez zabawę. Wśród ludzi biednych (których nie stać na zabawki) obserwujemy prawdziwe cechy tego okresu kształtowania się człowieka: małe dzieci mają tendencję do pracowania w ramach zabawy i naśladowania działań dorosłych. Żeby ukształtować i podtrzymać inteligencję, musimy używać rąk. Odkryliśmy coś nowego: dzieci traktują pracę poważnie i mają wspaniałą zdolność koncentracji. Taki efekt daje jedynie aktywność (praca rąk), prowadzona przez inteligencję. Dzieci muszą nabrać dokładności dzięki pracy w środowisku. Musimy zapewnić dziecku środki, dzięki którym zintegruje swoją osobowość.

Wykład 22 – Ruch i charakter 212

Ciało przypomina niezwykle skomplikowaną maszynę, której pracę możemy prze-studiować. Ludzki umysł musi sterować tą maszyną, wyznaczając jej zadania na podstawie okoliczności, w jakich znajdzie się człowiek. Istotę stanowi inteligentny ruch. Istnieje związek między wolą a mięśniami. U dziecka, które podejmuje swo-bodną aktywność, obserwujemy zmianę charakteru. Wszelki celowy, inteligentny ruch służy właściwemu rozwojowi. Służy gimnastyce. Ćwiczenia praktycznego życia to naturalne ćwiczenia. Wszelka naturalna praca tego rodzaju kształtuje charakter. Najpierw musi pojawić się zainteresowanie.

Wykład 23 – Ręce 219

Całe życie jest ruchem. Stworzenie świata to harmonia wszystkich tych celowych ruchów. Mówiąc o zachowaniu zarówno u ludzi, jak i u zwierząt, odnosimy się do ich celowych ruchów. Ruch i posługiwanie się dłońmi przyczyniają się do rozwoju zmysłów. Dłonie są narzędziami życia wewnętrznego. Życie nieświadome to okres rządów natury. Od 3. do 6. roku życia dziecko jest świadome; musi konstruować siebie wysiłkiem woli. Musimy rozumieć te dwa rodzaje rozwoju.

Wykład 24 – Budowanie wyobraźni 226

Istnieją różne etapy konstruowania inteligencji w zależności od wieku dziecka. In-teligencja zwierząt polega na umiejętności rozpoznawania obiektów. Inteligencja człowieka opiera się na wyobraźni, która jest prawdziwą formą inteligencji. Czło-wiek umie wyobrażać sobie nieistniejące rzeczy i je tworzyć. Nieświadoma aktywność wiąże się z budową inteligencji. Wyobraźnia pracuje przez całe życie.

Wykład 25 – Edukacja ekspansywna 236

Wiedza dziecka jest powiązana z teraźniejszością. Młode dziecko ma chłonny umysł, który staje się coraz bardziej świadomy. Chłonny umysł małych dzieci potrafi przy-swoić sobie wszystko, w najszerszym znaczeniu tego słowa. Natura obdarza małe dzieci tą ukrytą i uniwersalną zdolnością. Różnice między ludźmi nie powstają na początku ich życia, ale wynikają z możliwości, jakie mają później. Rozwój następuje wraz z odkryciami, wraz z konstrukcjami wyobrażeniowymi. Musimy dać dziecku wizję, a później stworzyć mu możliwość działania od samego początku życia.

Wykład 26 – Prawda i bajki 244

Dzieci są w stanie przyswoić sobie dużo wiedzy z otoczenia, ale jedynie przez wła-sną aktywność. Małe dzieci zaczynają pracować dłońmi i są bardzo zainteresowane przedmiotami ze świata zewnętrznego. Dzieci potrafią również uczyć się, słuchając opowieści dorosłych. Możemy opowiadać dzieciom historie pod postacią bajek, przekazując im w ten sposób wiedzę. Na przykład historia może być ćwiczeniem z konstruowania wyobrażeń. Nie powinniśmy zakładać, że wyobraźnia działa je-dynie przez bajki. Wiedzę trzeba przyswajać za pomocą wyobraźni, a nie metodą pamięciową. Reforma nie powinna być reformą programu nauczania, tylko głęboką reformą psychologiczną.

Wykład 27 – Abstrakcja	251
<p>Umysł jest nie tyle chłonny, co nieustannie aktywny i twórczy. Rozwój psychiczny to naturalny proces rozwoju. Nie potrafimy wyobrazić sobie nic całkowicie nowego; musimy mieć możliwość chłonięcia wielu obrazów ze środowiska. Środowisko odgrywa pewną rolę w odniesieniu do umysłu. Z obrazów w umyśle są tworzone abstrakcje (generalizacje). Pewne materiały stanowią tak zwane „zmaterializowane abstrakcje”. Zapewniamy materiał sensoryczny, żeby wspierać rozwój i porządek umysłu. Inteligencja to umiejętność rozróżniania. Konstruujemy nasze umysły dzięki abstrakcjom, dzięki symbolom i dzięki syntezie.</p>	
Wykład 28 – Edukacja religijna	256
<p>Nauczanie religii musi opierać się na psychologii dzieci. Język i religia to cechy każdej grupy ludzkiej. Nie należy przekazywać dzieciom religii; zamiast tego powinniśmy dogłądać jej rozwoju (przez wpływ środowiska). Od urodzenia do 6. roku życia dziecko musi znaleźć w otoczeniu pożywienie niezbędne dla rozwoju duchowego. Żaden element religii nie jest zbyt święty dla dzieci. Przystawiają sobie religię tak jak język. Rozróżnienie między trzema etapami rozwoju duszy.</p>	
Wykład 29 – Edukacja moralna	267
<p>Zasady moralne to kodeks wynikający z relacji społecznych z innymi ludźmi. Nie możemy stworzyć jednego programu edukacji moralnej, ponieważ potrzeby będą ściśle powiązane z określoną płaszczyzną rozwoju. „Trudne dzieci” do siódmego roku życia? Przyczyną musi być brak jakiegoś elementu, który jest niezbędny do życia. Musimy wziąć pod uwagę, że z perspektywy rodziców wiek od 7. do 12. roku życia to przyjemny okres. W tym wieku dzieci interesują się kwestiami dobra i zła. Gdy wejdą w okres dojrzewania, pojawia się wiele problemów wymagających głębokiego przestudiowania.</p>	
Wykład 30 – Normalizacja	272
<p>Dorośli muszą przystosować się do potrzeb naszych czasów. Edukacja moralna jest skorelowana z życiem psychicznym i społeczeństwem. Nauczanie moralności zachodzi pośrednio. Dorosły, dziecko i otoczenie stanowią trójcę. Natura broni rozwoju fizycznego. Rozwój psychiczny nie jest tak silnie chroniony. Natura zapewnia mu pewne wsparcie, np. w postaci miłości macierzyńskiej. W środowisku znajduje się wiele przeszkód, które wywołują odchylenia. Tłumienia są wynikiem głodu psychicznego i braku aktywności. W procesie normalizacji wszystkie energie zostają zintegrowane, dzięki czemu może się wyłonić nowa osoba.</p>	
Wykład 31 – Nawrócone dzieci	278
<p>Różne formy „niegrzeczności” zanikają dzięki koncentracji. Koncentracja łączy ćwiczenie z czymś wewnątrz dziecka. Normalność zachodzi dzięki zjawisku koncentracji. Aby wesprzeć proces wewnętrznej rekonstrukcji, trzeba uwzględnić dwa aspekty: Co możemy zrobić, żeby wywołać tę rekonstrukcję? Jak możemy wspierać rozwój dziecka po tej rekonstrukcji?</p>	

Wykład 32 – Nowy nauczyciel 286

Musimy ćwiczyć umiejętność obserwowania, żeby dostrzec zjawisko koncentracji. Ostrzeżenie przed przeszkadzaniem dziecku, które się koncentruje. Kiedy dzieci przejdą normalizację, potrzebują nauczyciela nowego typu, który będzie wspierał normalność. Nauczyciel powinien być równocześnie pełen godności i atrakcyjny.

Wykład 33 – Spoista wspólnota 294

Po wystąpieniu zjawiska koncentracji, dzieci naprawdę stają się nowymi dziećmi. Koncentracja nie tylko leczy ich wady, lecz także wyzwala w nich nową moc, która skutkuje wieloma działaniami i nowymi postawami. W wieku około 7 lat rozpoczyna się etap nowej organizacji społecznej: łatwa adaptacja do środowiska społecznego. Szkoła to społeczeństwo, a dzieci, w grupach złożonych z trzech roczników¹, tworzą spoistą grupę. Jeśli pozostawimy dziecku w tym wieku swobodę rozwoju, rezultaty uwidocznią się w dorosłym życiu.

---

¹ Pod koniec życia Maria Montessori wraz z synem zweryfikowali ten aspekt na podstawie wieloletnich badań i zasugerowali, żeby otoczenie szkolne nie stosowało podziału trzyletniego, a stanowiło spójną całość jako grupa złożona z sześciu roczników od 6 do 12 lat [przyp. red.].